

РО ИНСТИТУТ ЗА ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
ООУР ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ

ЗБОРНИК РАДОВА О
ВУКУ СТЕФАНОВИЋУ КАРАЏИЋУ

SK. K 12.123

Karadžić, V.

САРАЈЕВО

Bibliothek

BRANKO TOŠOVIĆ

VUKOVA REFORMA JEZIKA U TUMAČENJU RUSKIH I SOVJETSKIH NAUČNIKA I/

Tri je konstatacije potrebno istaći već na samome početku: 1. Vukova reformatorska djelatnost bila je i ostala predmet izraženog interesovanja ruskih i sovjetskih lingvista, slavista i filologa¹; 2. u Rusiji i SSSR-u o Vuku je napisan velik broj radova (v. bibliografiju), među kojima nekoliko širih studija, dvije magistarske radnje itd.; i 3. niko od jugoslovenskih naučnika, bilo kojeg profila, nije kod Rusa toliko proučavan niti se u dogledno vrijeme nazire neko ko će Vuka potisnuti sa te čelne pozicije.

Lingvističke ocjene Vukove reforme obuhvataju nekoliko oblasti i nivoa: sociolingvistiku, leksikologiju, leksikografiju, gramatiku, ortografiju, dijalektologiju, stilistiku, teoriju prevođenja i dr.

Dijapazon sociolingvističkih pitanja što se osvijetljavaju vrlo je širok: društveno-ekonomski, politički i kulturni uslovi u kojima se odvija reforma; specifičnost predreformske jezičke situacije; etape reforme; razrada novih pravila; ozakonjivanje i kodifikacija jezičkih promjena; narušavanje dotadašnjeg jezičkog stanja i, kao rezultat toga, nastanak lančane reakcije; promjena funkcionalnog odnosa koegzistirajućih jezičkih sistema; funkcionalno opterećivanje novog jezika i funkcionalno rasterećivanje starog jezika; jačanje pozicija narodnog jezika i njegova polifunkcionalna orijentacija; promjene komunikativnih funkcija u sistemu diglosije i triglosije; nova podjela funkcionalnih sfera; interakcija ekstralingvistike i intralingvistike; izbor osnove za standardizaciju; demokratizacija jezika; efikasnost reforme i njene posljedice, posebno na međujezičkom planu; realnost i ispravnost Vukovog jezičkog prognoziranja itd.

U daljem izlaganju zadržaćemo se samo na nekim ocjenama, koje smo ovako označili: a) evolucija — revolucija, b) racionalni ekstremizam, c) Dosi-tej — Vuk — Njegoš, d) Karadžić — Križanić, e) ruske nacionalne analogije i f) rusocentrizam i slovenocentrizam.

Evolucija — revolucija. Ruske ocjene Vukove reforme jezika dobrim se dijelom koncentrišu na pitanje koji su putevi bili mogući u procesu mijenjanja tadašnjeg jezičkog stanja i koji je sistem promjena bio normalniji i opravdaniji — evolutivni ili revolucionarni. U tim tumačenjima ističe se da se Vuk

¹ U daljem tekstu, radi lakšeg i kraćeg načina izražavanja, upotrebljava se samo oznaka *ruski*.

opredijelio za revolucionarni, radikalni reformatorski zahvat, koji je, s jedne strane, ocjenjivan kroz njegove pozitivne i negativne posljedice, a, s druge, dovođen u opoziciju sa drugom blažom i bezbolnijom alternativom — evolucijom. Upravo na toj ravni Rusi kristališu svoje osnovne sudove i izjašnjavaju se o strategijskim aspektima Vukove reforme. Evolucija i revolucija — to je dilema koju za sebe jedni rješavaju u korist evolucije, a drugi u korist revolucije. Dilema o kojoj je riječ naročito je potencirana i aktuelizirana time što je u nekim radovima izraženo opredjeljenje za prvo rješenje, kao u ovome slučaju: „Umjesto da se postepenim unošenjem elemenata živog jezika očisti i poboljša jezik srpske pismenosti i na taj način stvori novi književni jezik, Vuk Karadžić je izdigao živi jezik naroda, istina, mek i zvučan, ali ne tako bogat, na nivo jezika nauke i književnosti” (*Kulakovski*, 1832, 233). U odnosu na navedeni stav suprotnu poziciju zauzima sljedeće mišljenje: „Od mogućih rješenja... V. Karadžić je izabrao za situaciju koja je nastala kod Srba krajem XVIII i početkom XIX v. najoptimalniji put — put revolucionarnih promjena, odlučan raskid sa starom književno-jezičkom tradicijom, sa starim knjiškim jezikom i stvaranja novog književnog jezika zasnovanog na živom narodnom razgovornom jeziku većine srpskog stanovništva — seljaštva” (*Dmitrijev, Safronov*, 1984, 27). Između ove dvije pozicije smještaju se ocjene svih ruskih istraživača, ali tako što se formira i treće, srednje rješenje — rješenje kojim se izbjegava decidno opredjeljivanje, kojim se ne potencira ni revolucija ni evolucija, već se samo daje konstatacija o alternativnim putevima. Takav pristup ponekad zastupa N. Tolstoj, za kojeg je karakterističan sljedeći način razmišljanja: „Jedinstven jezik, međutim, mogao je biti stvoren na dva različita načina: a) očuvanjem veze sa tradicijom, sa njegovim istorijskim razvojem i b) raskidom sa tradicijom...” (*Tolstoj*, 1978, 309); „Bilo je moguće da se pođe dvama putevima: ili putem simbioze 'slavjanskog' i narodnog jezika, ili putem stvaranja sasvim novog književnog jezika na čisto narodnoj osnovi. Vuk je, kao što je poznato, izabrao drugi put” (*Tolstoj*, 1965, 228).

Racionalni ekstremizam. U mnogim ruskim ocjenama kao crvena nit provlači se misao o tome da je svojom reformom Vuk otišao u krajnost. Pri tome se ima u vidu sljedeće: on je oštro presjekao (po nekim mišljenjima i zaustavio) istorijski razvoj jezika, narušio je neke vjekovne tradicije, zauzeo je ekstremnu poziciju u odnosu na rusizme i crkvenoslovenizme, unio je suviše novog i nepotrebnog, poremetio je određene jezičke saodnose i sl. To je mnogim dalo povoda da Vukovu reformu okarakterišu kao krajnost, radikalizam, ekstremizam.² U tom smislu interesantna je Gutkovljeva kvalifikacija data u obliku sintagme „racionalni ekstremizam”. Interesantna je, prije svega, zbog toga što ona povezuje dva pojma koja ne idu baš često i tako lako jedan uz drugi, što označava da se radi o krajnjoj reformatorskoj poziciji i što potencira promišljenost, racionalnost. To, na izvjestan način, može biti razumljivo: Vuk je, doista, istovremeno i racionalan i radikalan. Nama, međutim, smeta što Gutkov smatra da je taj racionalni ekstremizam bitan faktor

² Npr. Snegirjov: „On je sišao sa scene kao propovjednik krajnjeg pravca sa devizom koja je bila mrska većini: 'piši kao što govoriš'” (*Snegirjov*, 1876, 17). Kulakovski ističe da je fonetski sistem pravopisa Vuk doveo do krajnosti (*Kulakovski*, 1882, 230). Vinogradov govori o jednostranosti i krajnosti samo u ranoj etapi Vukove djelatnosti (*Vinogradov*, 1965, 48).

za pobjedu Vukove reforme.³ On je, svakako, imao udjela, ali ne i determinativnog — čak je bio velika smetnja samim tim što je bio ekstremizam. Za pobjedu Vukove koncepcije odlučujuće je bilo nešto drugo: ispravnost puta, aktuelnost poduhvata, potrebe trenutka, snaga argumenta, dubina zahvata, odlučnost i vjera reformatora i sl.

Dositej — Vuk — Njegoš. Kao neminovan nastavak, odnosno produkt tumačenja alternativnih rješenja u reformi jezika i samog izbora Vukovog puta (po svim ocjenama radikalnog) došla su poređenja Vuka Karadžića sa drugim reformatorima srpskohrvatskog jezika. Razmatrajući kontekst u kome je proticala reforma i puteve kojima se kretala ruski naučnici prave paralelu između Vuka, s jedne strane, i Dositeja i Njegoša, s druge. Opšta je konstatacija da su ovi posljednji zauzimali, u odnosu na Vuka, umjereniju poziciju, koja se stoga sa simpatijama promatra.⁴ Ovom paralelom ponajviše se bavio N. Tolstoj. Po njegovom mišljenju Dositej i Njegoš nudili su kompromisno rješenje (*Tolstoj*, 1965, 229). Obradović je bio umjeren u promjenama u tom smislu što je čuvao onaj dio slovenizama (slovenorusizama) koji je bio neophodan za izražavanje apstraktnih, filozofskih, naučnih pojmova (*Tolstoj*, 1978, 300). Gotovo je isto radio Petar II Petrović, koji je izabrao srednji put: fonetika i morfologija u potpunosti su bili normirani na narodnoj štokavskoj osnovi, a leksika je kodificirana na bazi simbioze narodnih i knjiških (slovenskih) elemenata (*Tolstoj*, 1978, 328). Međutim, uloga i jednog i drugog u formiranju standardnog srpskohrvatskog jezika bila je manje značajna. „Pobedila je druga, ekstremnija struja na čelu sa Vukom. Vukova reforma je izazvala različita reagovanja njegovih savremenika, ali je on pobedio, a pobednicima se, kao što je poznato, ne sudi” (*Tolstoj*, 1965, 229). U Tolstojevim stavovima osjeća se izvjesna doza žala za time što u standardizaciji srpskohrvatskog jezika nije jače došla do izražaja jedna od umjerenijih struja — dositejevska ili njegoševska (Vuk je suviše radikalno raskinuo veze sa starom tradicijom, koja je, kao što znamo, velikim dijelom bila povezana sa ruskim jezikom — i upravo to smeta i bode oči). Iako se ta nota nigdje eksplicitno ne ističe, ona se osjeća. Nju još više potencira to što se ponekad želi uvećati značenje Dositeja, a umanjiti Vuka. Recimo, teško se možemo složiti sa Tolstojevom ocjenom da bi prije Dositeju nego Vuku trebalo pripisati ulogu refor-

³ „Ogorčena borba mišljenja trajala je nekoliko decenija i završila se pobjedom koncepcije u čijoj je izradi determinirajuće značenje imao racionalni ekstremizam Vuka Karadžića” (*Gutkov*, 1979, 210). U drugom radu Gutkov ističe da je ekstremizam jezičke koncepcije Vuka Karadžića došao kao reakcija na kontradiktornu književno-jezičku situaciju kod Srba u prvoj četvrtini XIX vijeka (*Gutkov*, 1978, 72).

⁴ Budilović ističe da se Dositej u svojoj reformatorskoj djelatnosti rukovodio umjerenim stavovima, a da je Vuk, suprotno tome, odlučio da prekine sve veze koje spajaju literaturu novog i starog perioda i da počne potpuno iznova sa stvaranjem književnog jezika (*Budilović*, 1877, 47). Radčenko, međutim, konstatuje da je Vuk ipak Dositejev nastavljajući: „I ako možda, Dositej ne bi ni odobrio izvjesne krajnosti Vukove reforme, ipak se Vuk može nazvati Dositejevim nastavljajućem po duhu... Time, naravno, ne negiram suštinsku razliku između Dositejevih i Vukovih pogleda” (*Radčenko*, 1879, 232). Snegirjev piše ovako: „Daleko nadmašivši (Dositeja, B. T.) u proučavanju narodnog jezika, on je napustio njegov umjereni pravac i pošao krajnjim putem u reformi pisanog jezika” (*Snegirjev*, 1876, 15).

matora.⁵ Argumenti su sljedeći: „Vuk je, međutim, završio, teoretski uopštio, lingvistički zasnovao (zajedno sa Daničićem i drugim njegovim nastavljačima) i kodificirao ono što je radio i uradio Obradović. Neosporno, veoma je velika Vukova uloga u reformi pravopisa, ali su pravopis i struktura književnog jezika različiti momenti, mada su u određenoj mjeri, a prije svega na sociolingvističkom planu, međusobno povezani” (Tolstoj, 1978, 300). Ako samo podemo od ocjena da je Dositej bio umjerenjak, a Vuk ekstremist i ako uzmemo u obzir činjenicu da je pobijedila ekstremna, a ne umjerena struja, može li se reći da ulogu reformatora treba u prvom redu pripisati Dositeju? Nimalo nam se ne čini opravdanim da se Vuku dodijeli sekundarna, a Dositeju primarna uloga — prirodno je i logično da bude obrnuto. Dositejeve su zasluge, kao što znamo, velike, ali su Vukove još veće. Uostalom, da nije bilo Vuka, teško da bi se ostvarilo ono što je započeo Dositej. Drugo što nam u Tolstojevu stavu smeta jeste to što u argumentaciji kojom ulogu reformatora prvenstveno pripisuje Dositeju Vukovu reformu svodi na nivo ortografije („neosporno, veoma je velika Vukova uloga u reformi pravopisa, ali su pravopis i struktura književnog jezika različiti momenti”). Poznato je da Vukova reforma zahvata sve važnije standardnojezičke ravni: ortografiju, leksikologiju, gramatiku i dr.

Karadžić — Križanić. Poređenje Vuka sa Dositejem i Njegošem pojavilo se još za Vukova života. Druga paralela Karadžić — Križanić nastala je kao šira analiza tek nedavno. Na simpozijumu posvećenom 200. godišnjici rođenja Vuka Karadžića u Lenjingradu aprila ove godine tartuški lingvist i slavist Duličenko podnio je referat *Križanić i Karadžić: u potrazi za metajezikskim rješenjima* (Duličenko, 1987). Duličenko je konstatovao da postoji začuđujuća podudarnost između sudova Križanića i Karadžića o književnom jeziku tadašnjeg vremena, tačnije o mješavini koja je tada vladala, i da i jedan i drugi kao antitezu takvom izmiješanom i iskvarenom jeziku nude živi narodni jezik (Duličenko, 1987, 5). Ovaj se istraživač posebno osvrće na lingvofiliju (jezikoljublje) oba reformatora u odnosu na maternji dijalekat, ali sa jasnim razlikama: „... ako je za Križanića maternji dijalekat tek samo mašta, blaga želja, jezička nostalgija — jer on stvara svoj sveslovenski jezik bazirajući se uglavnom na široko shvaćenoj hrvatsko-srpskoj i crkvenoslovensko-ruskoj jezičkoj građi, za Karadžića je maternji dijalekat glavni orijentir u stvaranju književnog jezika, to je u suštini realizovana ideja” (Duličenko, 1987, 6). Križanićev sveslovenski jezik je, bez obzira na to što je osvježen velikim brojem elemenata živih slovenskih jezika, ipak, u suštini, bezdijalekatski jezik, a to je odgovaralo njegovoj nadežničkoj i nadjezičkoj namjeni — ističe Duličenko, a zatim nastavlja: u Vukovom srpskom književnom jeziku, naprotiv, konkretna dijalekatska osnova je hipostazirana: najrašireniji dijalekat jača pozicije i postaje na kraju opšteknjiževni jezik. Na bazi takve stratifikacije Duličenko daje shemu kojom pokazuje kako dva paralelna književna stratusa (književno-pisani i narodni jezik) bitno mijenjaju pozicije početkom XIX vijeka. „U suštini to je revolucionaran korak koji je doveo do prestrukturiranja čitave sociolingvističke situacije u Srbiji i daleko van njenih okvira” (Duličenko, 1987, 7).

Ruske nacionalne analogije. Treća paralela koju nalazimo u ruskim ocjenama odnosi se na poređenje Vuka Karadžića sa reformatorima ruskog

⁵ „Vjerovatno njemu, a ne Vuku Karadžiću treba u prvom redu pripisati ulogu reformatora srpskog književnog jezika” (Tolstoj, 1978, 308).

i ukrajinskog jezika. U tim analogijama figurira nekoliko imena, od kojih se najčešće spominju Petar I, Lomonosov, Šiškov, Karamzin, Dalj i Ševčenko s ruske strane i Vuk, Dositej, Rajić i Njegoš s naše strane. Opšte je mišljenje da jugoslovenske rasprave o reformi jezika najviše podsjećaju na spor između Karamzinista i Šiškovaca, ali sa primjetnim razlikama. Tako npr. Zabolocki kaže: „Slično ruskom sporu između Šiškovaca i Karamzinista, koji nije bio nepoznat srpskom reformatoru jezika i pravopisa, kod Srba je spor o reformi dobio krajnje strastan karakter i otegao se neuporedivo duže nego kod Rusa” (*Zabolocki*, 1908, 119). U poređenjima se zapaža interesantna stvar: sva pomenuta jugoslovenska imena izuzev Vuka zauzimaju jasnu poziciju u odnosu na ruska, jer se vezuju samo za jedno ili dva reformatora (Rajić — Šiškov, Dositej — Lomonosov i Karamzin, Njegoš — Puškin i Karamzin). Vuk, izgleda, nikako ne može da se podvrgne jednoznačnoj analoškoj operaciji niti može da se potpuno uklopi u bilo kakvu shemu: on se čas poredi sa Lomonosovom⁶, čas sa Karamzinom⁷, čas sa Daljem⁸, čas sa Puškinom⁹, čas sa Ševčekom¹⁰, čas istovremeno sa Petrom I, Lomonosovom i Puškinom¹¹. Zbog toga neki istraživači jednostavno Vuka izostavljaju iz komparacija. Koliko se on ne uklapa u taj sistem poređenja, tačnije, koliko stoji izdvojeno kao

⁶ „Doprinos Vuka Karadžića nacionalnoj kulturi naroda Jugoslavije po svome značaju i po svojim posljedicama može se bez ikakvog preuveličavanja uporediti sa ulogom Lomonosova u Rusiji” (*Popova*, 1964, 245).

⁷ „Do takvog novatorstva novator nigdje nije dolazio bez borbe. Kao što su se Karamzinov jezik i književna djelatnost mogli činiti i činili opasnim Šiškovu i pristalicama slavenštine u ruskom jeziku isto tako se, i možda s većim pravom, moglo napadati na Karadžića, koji je kruto kidao sva predanja srpske literature sa ruskom i veze srpskog jezika sa slavenoruskim...” (*Kulakovski*, 1882, 76).

⁸ „Ali se pojavljuju ljudi koji primoravaju da se stane na kraj tom lažnom putu i da se obrati pažnja na maternji jezik. Tako je bilo kod Francuza, Nijemaca; takvim pobornikom maternjeg jezika bio je kod nas u posljednje vrijeme Dalj, takav je bio V. Karadžić, pretežno u borbi protiv slavenštine... Dalj, na izvanredan način proučivši živi ruski jezik i prilično upoznat sa procesom čišćenja i bogaćenja evropskih jezika koji su stekli samostalnost, predlaže iste mjere za čišćenje i obogaćivanje našeg pisanog jezika. V. Karadžić, osumnjičen za nedobronamjernost svoje djelatnosti, predlagao je i sâm primjenjivao iste mjere u borbi sa slavenštinom” (*Snegirjov*, 1876, 30—31).

⁹ Vinogradov ukazuje na individualne razlike između Vuka i Puškina: „Ali — i to je prirodno — i zbog specifične socio-kulturne ličnosti Vuka Karadžića i opšteg karaktera uslova srpskog nacionalnog preporoda — izrazito se pojavljuju oštre individualne razlike npr. između njega i Puškina — našeg velikog tvorca ruskog nacionalnog jezika čak u oblasti korišćenja folklorno-poetske tradicije” (*Vinogradov*, 1965, 47).

¹⁰ „Vuk Karadžić je postao osnivač i tvorac savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Isti istorijski podvig učinio je Taras Ševčenko sredinom XIX v. postavši tvorac novog ukrajinskog jezika, koji se bazirao na širokoj osnovi živog narodnog govora. Ako je Vuk Karadžić ostvario svoju misiju kao naučnik, udarivši naučne temelje ortografiji, gramatici, upotrebi srpskohrvatskog jezika, onda je Taras Ševčenko, na bazi duboko naučnog, društvenog poimanja uloge književnog jezika u životu, razvitku i borbi svog naroda stvorio jezik svojim genijalnim stvaralaštvom” (*Bilodid*, 1965, 47—48).

¹¹ „Ne umanjujući na taj način zasluge Vuka St. Karadžića u ispravnom shvaćanju i uspješnom zadovoljavanju potreba vremena, odajući dužnu pažnju njegovoj samostalnosti, energiji i svestranosti u njegovoj reformatorskoj djelatnosti, što ga zbližuje u tom smislu po duhu sa našim Petrom I, Lomonosovom i Puškinom, mi ipak imamo pravo na osnovu ranije rečenog izvući zaključak o ne malom značaju ruskog uticaja na njega...” (*Zabolocki*, 1908, 294).

višeslojna, višedimenzionalna pojava, Tolstoj lijepo zapaža: „Ako se okrenemo nacionalnim analogijama, koje su uvijek približne, a u mnogim slučajevima i rizične, u istoriji srpskog književnog jezika Obradović je vršio istu ulogu kao kod Rusa Karamzin, a Njegoš kao Puškin; Karadžić pak i njegove pristalice pošle su dalje, insistirajući na radikalnim mjerama, koje, po našem mišljenju, nisu mogle a da ne dovedu do značajnog smanjivanja stilističkih mogućnosti narodnog jezika” (Tolstoj, 1978, 306).¹² Dakle, na ruskoj strani teško je naći nekog ko bi cjelovito odgovarao Vukovoj ličnosti i djelu.

U tim poređenjima ponekad se ističu i posebni momenti, kao npr. uticaj ruskih naučnika na Vukovu reformu. Zabolocki, recimo, konstatuje da se u izmjenama pravopisa Vuk pozivao na autoritet Greča, Kepena i Petra I, koji je uveo „građansku azbuku”, odbacio nepotrebna staroslovenska slova i nacrt grafema približio latinskom načinu pisanja (Zabolocki, 1908, 287). On takođe tvrdi da ne podliježe sumnji uticaj bukvara Feofana Prokopoviča, gramatike Meletija Smotrickog i ruskog prevoda *Svetog pisma*. S druge strane, Kravcov ukazuje na to da su napredni poslenici srpske kulture na čelu sa Vukom uzimali u obzir Puškinovo iskustvo u reformi ruskog jezika i rezultate istraživanja ruskih filologa Vostokova i Sreznjevskog (Kravcov, 1957, 219).

U ovim rusko-jugoslovenskim paralelama zapažaju se i neslaganja između pojedinih ruskih naučnika. Takav je slučaj sa Vinogradovom i Kulakovskim.¹³

Rusocentrizam i slovenocentrizam. Samo dosadašnje izlaganje ukazuje na važnu crtu u ruskim ocjenama, crtu koja je ponekad dominantna: Vukova reforma jezika vrlo se često i vrlo rado dovodi u kontekst užih ili širih rusko-jugoslovenskih odnosa i njenog uticaja na dalje jezičke, slavističke, filološke, kulturne i političke međutokove. Prije svega, Vukova se reforma ocjenjuje sa aspekta šta je Rusima dala, koliko je za njih, njihov jezik i kulturu pozitivna, a koliko negativna, je li označila (time što je udarila u veoma osjetljivo mjesto — rusizme) početak udaljavanja srpskohrvatskog jezika od ruskog i prekid ruskog uticaja, koji je tako snažno došao do izražaja u XVIII stoljeću. Ova pitanja, dosta osjetljiva i ne beznačajna, predstavljaju ugaoni

¹² Tolstojve paralele imaju svoju težinu time što se smještaju u širu vremensku i prostornu ravan. To se vidi i iz sljedećih riječi: „XVIII v. bio je pak onoliko 'protivurječan' koliko su 'protivurječni' bilo koji periodi formiranja novih osnova i normi književnog jezika. U slovenskom svijetu vjerovatno je u tome smislu najkarakterističniji primjer ruskih književnojezičkih procesa u eposi baroka i klasicizma. Njihova pokretačka snaga bio je sukob dviju tendencija: „tendencije usmjerene na razvoj sistema 'podjezikâ' (odn. stilova) i tendencije usmjerene na stvaranje 'opšteg' jezika najčešće na kompromisnoj osnovi. Na tom je tlu nastajao spor između 'Šiškovaca' i 'Karamzinista'. Tipični 'Šiškovac' u srpskoj kulturnoj sredini bio je Jovan Rajić, a put Dositeja Obradovića podsjeća na Karamzinov put. U nešto suženoj projekciji na srpskom tlu mogu se zapaziti iste tendencije i oblici razvoja koji su bili karakteristični i za ruski jezik XVIII v.” (Tolstoj, 1977, 271).

¹³ Kulakovski je pisao: „Ako bi se pojavio u srpskoj literaturi zakonodavac jezika poput Lomonosova i Karamzina u ruskoj — nema sumnje da bi se izgradio određen srpski knjiški jezik na onoj istoj osnovi na kojoj se razvio ruski, i srpska se literatura ne bi onako razišla sa ruskom kako se to desilo nakon trijumfa Karadžićevih reformi” (Kulakovski, 1882, 136). Vinogradov je istakao da se ne može prihvatiti kao istorijski ispravno ovako mišljenje (Vinogradov, 1965, 43).

kamen u izgradnji ruskog stava prema Vukovoj reformi. Bez pretjerivanja se može reći da gotovo i nema ozbiljnijeg rada u kome se razmatranje ne prenosi na ovu ravan. Stoga možemo kazati da je ruska ocjena Vukove reforme jezika u velikoj mjeri rusocentriistička.¹⁴ U fokusiranju ove problematike na rusku perspektivu neki od istraživača odlaze u krajnost, pristrasno ocjenjujući posljedice Vukove reforme: ako u njoj nalaze negativne posljedice za sebe (Ruse), bez obzira na to koliko bile pozitivne za one kojima je namijenjena, oni, rukovodeći se tim kriterijumom, izražavaju svoj negativan stav. Tipičan je primjer Giljferding. On je još 1858. godine okrivio Vuka da je raskinuo sa svetim predanjem, i to na nagovor Jerneja Kopitara i uz novčanu pomoć rimske propagande (*Giljferding*, 1858, 31—32). Ova je ocjena dugo bila aktuelna, sve dok je sami ruski istraživači nisu djelimično ili u potpunosti odbacili. Giljferding je u ocjeni bio veoma radikalan: ne samo da je Vuk napravio razdor između Rusa i Srba nego je taj razdor imao pogubno dještvo na samu srpsku literaturu. Ovaj slavist i istoričar imao je površne predstave o karakteru Vukove reforme, nije razumio niti osjetio njenu snagu, pa je te 1858. gotovo proglasio pobjedu Vukovih protivnika.¹⁵

Za Ruse se napuštanje crkvenoslovenske osnove i ruskih elemenata činilo najranjivijim mjestom u Vukovoj reformi. U nekim slučajevima ta se ranjivost potencira time što je narodni jezik dobio polifunkcionalnost za koju, po toj ocjeni, nije bio ni spreman ni sposoban, pa se našao na pravoj vjetrometini sa nizom opasnosti. Recimo, Kulakovski smatra da, možda, pobjeda „Vukove teorije” i nije bila od koristi srpskome narodu, jer je on bio suviše slab da bi se samostalno održao pod pritiskom germanskog svijeta (*Kulakovski*, 1882, 77). U fokusu rusocentrizma zapažaju se nepovoljne tendencije: slabljenje ruskog (pravoslavnog) uticaja i jačanje zapadnog (katoličkog).¹⁶ Mnogima, poput Kulakovskog, činilo se da se srpski jezik i narod neće moći oduprijeti tom novom uticaju. I to je ono što je izazivalo ne malu uznemirenost. Ona je potencirana i nekim nelogičnostima koje su zapažali ruski istraživači kod Vuka.¹⁷

Time što smo naveli dva stava iz druge polovine XIX vijeka ne znači da se rusocentriističko tumačenje Vukove reforme pojavilo tek tada: ono je faktički nastalo već na samom početku Vukove aktivnosti. Tako npr. još 1824. godine nalazimo ovakvo mišljenje: „Još je potrebno istaći da su Vuk Stefanović i neki drugi srpski književnici zalud smislili da kvare drevnu

¹⁴ Poredeći Križanića i Karadžića Duličenko upotrebljava bez objašnjenja termin *lingvorusocentrizam* (*Duličenko*, 1987, 7), ali se iz referata vidi da je pod tim podrazumijevao ruski jezik kao orijentir. Za našu analizu čini nam se prikladnijim termin *rusocentrizam* jer se ne radi samo i ne uvijek o lingvističkoj orijentaciji.

¹⁵ „Vukovi protivnici, koji su u početku ismijavani kao pedanti i protivnici progresa, držali su se tako čvrsto da su, očigledno, izvojevali pobjedu” (*Giljferding*, 1858, 32).

¹⁶ U vezi s time interesantne su zamjerke Dmitrijeva i Safronova Miodragu Popoviću u vezi sa njegovim stavom da su prirodni putevi srpske književnosti već za vrijeme Orfelina vodili na Zapad, ali da su političke i kulturne okolnosti onoga doba usmjeravale Srbe na Istok, na rusko-slovensku literaturu, jezik i pravopis (*Dmitrijevi, Safronovi*, 1983, 69—71).

¹⁷ „Njegov krajnji strah od sloveno-ruskog uticaja podsticao ga je da čak ruskim riječima pretpostavlja turske, koje su tako disonantno zvučale u okruženju slovenskih glasova srpskoga jezika” (*Kulakovski*, 1888, 232—233).

slovensku azbuku izradom novih slova i uvođenjem Slovenima strane i divlje ortografije. Umjesto da se zbližuju Srbi sa Rusima i da se time olakšava razmjena njihovih domaćih djela oni raskidaju savez između njihovih jezika sklopljen u najstarija vremena prihvatanjem ćirilične azbuke" (Greč, 1824, 249).

Rusocentristički elementi nalaze se i u osnovi većine ocjena odnosa Vuka i Kopitara, recimo u stavu da Vuk nije ništa više nego uspješna kreatura Kopitara, koji je u narodnom jeziku vidio jako sredstvo da oslabi tradicije pravoslavne starine (Snegirjov, 1876, 16). To je mišljenje, koliko nam je poznato, prvi iznio Giljferding, koga je zatim podržao Kulakovski.¹⁸ I u najnovije doba mogu se pročitati slična tumačenja.¹⁹

U nekim slučajevima više se može govoriti o slovenocentrizmu nego o rusocentrizmu, i to onda kada se Vukova reforma posmatra iz opšteslovenske perspektive. Takav ugao gledanja, kao i kod rusocentrizma, može biti objektivistički i subjektivistički. Ovaj drugi često vodi tendencioznim zaključcima, koji se ponekad baziraju na nekim višim idealima. Takva se tačka gledišta u suštini poistovećuje sa slovenofilstvom. Tipičan pojavni oblik tendencioznog slovenocentrizma predstavlja izdizanje internacionalnog slovenstva (opšteslovenstva) iznad nacionalnog slovenstva (pripadnosti slovenskim narodima). Jedan takav slučaj predstavlja Budilovičeva ocjena Vukovog separatizma i inijativstva: „Jedinstvo pismenosti svih ogranka Slovena jeste princip neuporedivo viši i važniji od olakšavanja ortografije za poluobrazovano čeljad" (Budilović, 1877, 44).

Pitanja o kojima smo govorili (evolucija — revolucija, racionalni ekstremizam, jugoslovenske i ruske analogije, rusocentrizam i slovenocentrizam) tiču se samo jednog dijela ruske ocjene Vukove reforme jezika. Njih smo izabrali za analizu, jer su nam se činili karakterističnim za rusku socio-kulturnu sredinu. Dalja istraživanja treba da dadnu potpunu sliku o odnosu prema Vuku i njegovu reformu u Rusiji i SSSR-u.

LITERATURA

1. Білодід І. К. Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків. — Київ, 1965, 48. — Takođe: Anali Filološkog fakulteta, Beograd, 1964, knj. IV, 47—64.
2. Будилович А. С. Очерки из сербской истории. — СПб, 1877, 55.
3. Виноградов В. В. Революционная роль Вука Караджича в формировании сербского национального литературного языка. — Anali Filološkog fakulteta, Beograd, 1965, knj. V, 35—52.
4. Гильфердинг А. Ф. Западные славяне. — Русская беседа, 1858. т. IV, отд. IV.
5. Греч Н. Извѣстіе о новой книгѣ: Вукъ Стефановичъ Караджичъ, Народныя Сербскія Пѣсни в трехъ томахъ. — Сынъ Отечества, 1824, 26, 241—249.

¹⁸ „Mi samo želimo pokazati da je optužba na račun Kopitara koju je iznio Giljferding imala svoju osnovu i u samom Kopitarevom odnosu prema književnim pojavama uopšte" (Kulakovski, 1882, 54—55).

¹⁹ „Kopitar je bio austrofil i protivnik Rusije. U njegovom austrofilstvu jasno su zvučale austro-slavističke note. Kopitar je težio da oslabi kako kulturni tako i politički uticaj Rusa na Slovene. On je umanjivao značaj ruske nauke i nije suviše cijenio veze sa ruskim naučnicima" (Nikitin, 1964, 31).

6. Гудков В. П. Борьба концепций „славянского” и простого языка в истории литературного языка у сербов. — Славянское и балканское языкознание, вып. 5: История литературных языков и письменность. Наука, Москва, 1979, 198—211.
7. Дмитриев П. А., Сафронов Г. И. Еще раз на тему „Вук Караджич и Россия”. (В связи с выходом книги Миодрага Поповича „Йот”). — Ученые записки Тартуского университета, вып. 649: Из истории славяноведения в России, Тарту, 1983, 2, 67—76.
8. Дмитриев П. А., Сафронов Г. И. Вук С. Караджич и его реформа сербохорватского языка. — ЛГУ, Ленинград, 1984, 107.
9. Дуличенко А. Д. Крижанич и Караджич: в поисках метаязыковых решений. — Referat na simpozijumu posvećenom 200. godišnjici Vuka Karadžića, Lenjingrad, april 1987, 16 s.
10. Заболотский П. А. Очерк русского влияния в славянских литературах нового времени. I: Русская струя в литературе сербского возрождения. — Варшава, 1908, 431.
11. Кравцов Н. И. Караджич Вук Стефанович. — Краткая литературная энциклопедия, Москва, 1966, т. 3, 386—387.
12. Кравцов Н. И. Русско-югославские литературные связи. — Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии, АН СССР, Москва, 1957, 200—289.
13. Кулаковский П. А. Вук Караджич. Его деятельность и значение в сербской литературе. — Москва, Типография бывш. Ф. Б. Миллера, 1882, 245.
14. Никитин С. А. Вук Караджич и Россия. — Новая и новейшая история, 1964, 3, 24—33.
15. Попова Т. П. Неизвестные письма В. Ст. Караджича. — Вестник МГУ, 1964, 4, 55—66.
16. Радченко К. Ф. Досифей Обрадович и его литературная деятельность. — Киев, 1897, 253.
17. Снегирев И. Новый завет на сербском наречии. Очерк из эпохи возрождения письменности у православных сербов. — Казанский университет, Казань, 1976, 45. Отд. оттиск из ПрС, 1876.
18. Толстой Н. И. Arhaizam i novatorstvo u jezičkoj reformi Vuka Karadžića. — Anali Filološkog fakulteta, Beograd, 1965, knj. 5: Vukov zbornik, 227—234.
19. Толстой Н. И. К историко-культурной характеристике „славяно-сербского” литературного языка. — Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-восточной Европы, Наука, Москва, 1977, 267—280.
20. Толстой Н. И. Литературный язык у сербов в конце XVIII — начале XIX вв. — Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков, Москва, 1978, 269—328.

РЕФОРМА ЯЗЫКА ВУКА КАРАДЖИЧА В ОСВЕЩЕНИИ РУССКИХ И СОВЕТСКИХ УЧЕНЫХ (I)

Резюме

Лингвистическая оценка реформы Вука Караджича русскими и советскими учеными охватывает несколько областей и уровней: социолингвистику, лексикологию, лексикографию, грамматику, диалектологию, стилистику, теорию перевода и др.

В настоящей работе рассматривается лишь социолингвистическая оценка. Для анализа автор выбрал некоторые рассуждения и положения и обозначил их следующим способом: 1. эволюция — революция, 2. рациональный экстремизм, 3. Досифей — Вук — Негош, 4. Караджич — Крижанич, 5. русские национальные аналогии, 6. русоцентризм и славяноцентризм.